

АРХИВНОТО НАСЛЕДСТВО НА КРАЕВЕДА ОТ РОПКАТА

Елена Стоянова

Териториален държавен архив – Смолян

Всяко населено място има своя история, понякога тя е по-бедна, понякога по-богата, но най-важно е да има кой да я проучи, изследва и запише. Рупчоският край има своя летописец – това е краеведът Никола Костадинов Жалов, известен още като Николай Хвойненски. За него изучаването на миналото на родния край е осъзнато призвание и целенасочена дейност, която осмисля целия му живот.

Краеведът е роден на 16 януари 1900 г. в село Хвойна. Той е най-голямото от трите деца в семейството. Първоначалното си образование получава в местното училище, след което завършва гимназия в Пловдив. По време на последвалата военна служба е гвардеец в двореца в София. Щастлива случайност му дава възможност да направи впечатление на цар Борис III. След уволнението си през 1922 г. Никола Жалов започва работа като счетоводител в оризовата фабрика на братя Чакърови в Пловдив. На следващата година по време на екскурзия в село Хвойна царят си спомня за напетия гвардеец и оставя съобщение на родителите му, че желае да работи при него. През м. ноември 1923 г. Жалов е назначен като домакин снабдител в двореца в София, а през 1926 е преназначен за счетоводител в интендантството на цивилната листа на царя. Така родопчанинът служи в домакинските части на двореца до преломната 1946 г. През 1939 г. Жалов е приведен на работа в Кричим във връзка със строежа на тамошната царска резиденция. В периода 1941-1946 г. е на служба в царския дворец Евксиноград, където работи като домакин счетоводител. След обявяването на България за народна република е уволнен. Благодарение на дружбата си с екзарх Стефан през следващата година започва работа като счетоводител при църквата „Св. Седмочисленици“ в София, където работи до 1952 година. От 1952 до пенсионирането си през 1960 г. Жалов работи като домакин снабдител в „Софстрой“ – София. В края на април 1965 г., след заболяване, Жалов постъпва в държавната болница в Пловдив, където почива на 7 май същата година. На състоялото се погребение на Софийските централни гробища, траурно слово пред събралото се множество произнася Михаил Арнаудов.

Докато е в София, през 1930 г. видният хвойненец започва списването на периодично издание – списание „Родопски преглед“ за историята на родната му планина. От началото и до края на 1931 г. той го редактира заедно с Тома Попратилов (Садукей). По-късно става стопанин издател и едноличен редактор на същото списание. До 1933, когато издаването е преустановено, от „Родопски преглед“ излизат общо 19 книжки. Целта на издателя е да превърне списанието в обществена трибуна за поставяне на важните проблеми на родопчаните. Благодарение на личните си контакти той привлича за сътрудници и автори видни родопчани: Стою Шишков, Васил Дечев, Николай Вранчев, Екзарх Стефан, а също така и писателя Антон Страшимиров, ген. К. Лукаш, проф. Ст. Младенов и др.

Още в младежките години Н. Жалов поставя началото на издирвателската си и изследователска дейност. Независимо от превратностите в живота „*историкът на Ропката*”¹, продължава своето голямо и народополезно дело. „... *Върши (го) скромно, безшумно, с безмерна любов и весотдайност, каквито могат да имат само големите и истинските патриоти*”² – подчертава в 100-годишнината от неговото рождение Георги Арнаудов.

Жалов се изявява не само като редактор, но и като автор на стихотворения и проза. След пенсионирането си, всяка година, в продължение на 5-6 месеца живее в

¹ ДА-Смолян, ф. 467К, оп. 2, аа.е. 2, л. 1.

² Пак там, л. 6.

родното си село и продължава да работи върху всестранното изучаване на своя роден край. Така той успява да натрупа значителна по обем краеведска информация и същевременно започва да я обработва и систематизира в ръкописен вид.

Благодарение на тази своя упоритост краеведът оставя голямо архивно богатство, част от което се съхранява в Държавен архив – Смолян.

Материалите от личния фонд на Никола Костадинов Жалов са предадени от редакцията на списание „Родопи“ през 1984 г. През февруари 1985 г. е открит личен фонд № 467К „Жалов, Никола Костадинов“. Впоследствие са добавени и документи, отделени при научно-техническата обработка на фонда на списанието. През 2001 г. проф. Константин Николов Жалов (син на изтъкнатия краевед) прави дарение от документи на баща си. Научно-техническа обработка е извършена през 1991 г. и 2001 г. Фондът съдържа два инвентарни описа с общо 188 архивни единици. Хронологичните му граници обхващат периода от 1868 г. до 2001 година. Преобладават изследвания и статии на Никола Жалов, предимно на исторически и етнографски теми от Рупчос. Голяма част от материалите са ръкописи и ксерокопия.

Схемата за систематизация на фонда се състои от шест основни раздела. Първият от тях включва документи от биграфичен характер. Петте архивни единици съдържат пълномощни, осигурителна книжка, медицинско удостоверение³, доклад и слово за годишнини от рождението на Никола Жалов⁴ и др. Информацията от тях е частична, непълна и за съжаление не дава точна представа за живота на изтъкнатия краевед.

Най-обемен е раздел втори от фонда, където са групирани документи от творческата дейност на изследователя. Поради многообразието им те са подредени в пет подраздела с общо 153 архивни единици. В първия подраздел са систематизирани селищните му изследвания. По-голяма част от тях обхващат селата от бившата Рупчоска околия. Топонимията на много от тях е надлежно проучена и записана от изтъкнатия хвойненец. Съхраняват се проучвания със заглавия: „С. Забърдо. Гранична линия на землището му със съседните села. Наименование на местности“⁵, „С. Наречен. Наименование на местностите“⁶, „С. Савтъще (Владиково, Студенец). Наименование на местностите“⁷. Подобни има и за селата Орехово⁸, Лилково⁹, Павелско¹⁰, Бачково¹¹, Дедево¹², Добралък¹³, Дряново¹⁴, Косово¹⁵, Малево¹⁶, Сотир¹⁷, Югово¹⁸ и разбира се, любимата Хвойна¹⁹. Наред с местните названия Никола Жалов събира сведения за известни исторически събития, родове, чешми и други забележителности. Някои от архивните единици представляват ръкописни бележки с разнородни краеведчески сведения за отделни населени места.

---

³ Пак там, оп. 1, а. е. 1.

⁴ Пак там, оп. 2 а. е. 2.

⁵ Пак там, оп. 1, а. е. 5.

⁶ Пак там, оп. 1, а. е. 7.

⁷ Пак там, а. е. 8.

⁸ Пак там, а. е. 10.

⁹ Пак там, а. е. 11.

¹⁰ Пак там, а. е. 14.

¹¹ Пак там, а. е. 18.

¹² Пак там, а. е. 24.

¹³ Пак там, а. е. 26.

¹⁴ Пак там, а. е. 28.

¹⁵ Пак там, а. е. 30.

¹⁶ Пак там, а. е. 36.

¹⁷ Пак там, а. е. 45.

¹⁸ Пак там, а. е. 55.

¹⁹ Пак там, а. е. 52, 53 и 54.

Вече стана дума, че любима област за проучване на краеведа Жалов е Рупчос. Вторият подраздел включва ръкописи, машинописи и копия на статии и бележки за него, Тъмраш и други области. Историята на родния си край изтъкнатият родопчанин представя чрез статии и разкази за исторически събития и известни личности. Факти от национално значение, представя в контекста на регионалното им отражение. Такива са: появата и завладяването от турците²⁰, помохамеданчването²¹, Съединението²², Освобождението²³, Балканската война²⁴ и др. Има съчинения, посветени на Петко войвода²⁵, Хайредин паша²⁶, Хасан ага²⁷, рупските свещеници²⁸ и др. Местоположението, климатът, поминъкът, имотите, данъците, вярванията и прочие също са застъпени в проучванията му. Специално внимание авторът обръща на управлението на Рупчос след Освобождението²⁹ и околийското седалище с. Хвойна³⁰. В същия подраздел, във втори опис на фонда е съхранен и ръкопис на проучване от Никола Жалов за София и Княжеския дворец³¹.

Както споменах, още през 1930 г. видният хвойненец започва издаването и редактирането на интересното и популярно за времето си списание – „Родопски преглед”. В него и други периодични издания Никола Жалов популяризира и съхранява голяма част от своите изследвания (във вид на статии, разкази и др). Тези документи са систематизирани в трети подраздел. Както всеки краевед и Жалов е изкушен от тракийското наследство по нашите земи. Известна е неговата хипотеза за местността „Игрища” в павелското землище. Съхранен е ръкопис на негова статия със заглавие „Орфей”³². Пише също така статия за Родопите в периода от римското владичество до завладяването им от турците³³. Преобладават статиите, посветени на личности от миналото на Родопите, като повечето се отнасят за хора живели по време на османското иго. Като например: „Ахмед ага – славянинът”³⁴, „Бойка войвода”³⁵, „Сенклер”³⁶, „Караибрахим”³⁷, „Петър поп Тодоров Поповски – феслията”³⁸, „Аргатинът на Ахмед ага”³⁹, за поп Методи Драготинов⁴⁰ и други. Никола Жалов събира биографични данни и за своите съвременници – Антон Страшимиров⁴¹ и Стою Шишков⁴². Освен известни български книжовници те са и негови сътрудници при списването на списание „Родопски преглед”. В този подраздел е запазен и ръкопис на

---

²⁰ Пак там, а е. 57, 58 и 59.

²¹ Пак там, а. е. 72, 73 и 74.

²² Пак там, а. е. 82.

²³ Пак там, а. е. 86.

²⁴ Пак там, а. е. 83.

²⁵ Пак там, а. е. 86.

²⁶ Пак там, а. е. 87.

²⁷ Пак там, а. е. 88.

²⁸ Пак там, а. е. 71.

²⁹ Пак там, а. е. 78.

³⁰ Пак там, а. е. 80.

³¹ Пак там, оп. 2, а. е. 8.

³² Пак там, оп. 1, а. е. 93.

³³ Пак там, а. е. 91.

³⁴ Пак там, а. е. 98.

³⁵ Пак там, а. е. 99.

³⁶ Пак там, а. е. 100.

³⁷ Пак там, а. е. 101.

³⁸ Пак там, а. е. 102.

³⁹ Пак там, а. е. 104.

⁴⁰ Пак там, оп. 2, а. е. 17.

⁴¹ Пак там, а. е. 16.

⁴² Пак там, а. е. 18.

уводна статия от Никола Жалов по повод възобновяване издаването на списанието⁴³. Мнението на изтъкнатия хвойненец е ценено от краеведите, съхранен е ръкопис на негова рецензия върху книгата за родопските българи мохамедани от Кирил Василев⁴⁴. В нея той съветва автора в продължението да обърне специално внимание на дейността и целите на Дружба „Родина”. Трогателно и изпълнено с патриотичен патос е и словото му за празника на Светите братя Кирил и Методий⁴⁵.

Освен автентичните документи и достоверни исторически сведения за видния краевед, ценен източник на информация са събраните от него легенди, предания, народни песни и обичаи. Те са групирани в четвърти подраздел. Краеведът притежава дарбата в увлекателна художествена форма да пресъздава събраните от него материали. Така, когато се докоснеш до разказите му, те пленява преданието за „Зареница”⁴⁶, легендите за сватбата на Ахмед ага⁴⁷ или пък трагичната история за събитията в местността „Цирикова черква”⁴⁸. Разнородна и ценна информация, не само за специалистите, носят ръкописните му бележки с поговорки, поздравии, пожелания, гатанки, анекдоти, рецепти от народната медицина и други⁴⁹.

В последния пети подраздел са систематизирани ползваните от Никола Жалов материали. Това са предимно преписи от различни издания, сборници и статии с данни за миналото на Родопите или на отделни личности. От периодичния печат краеведът е събрал сведения във връзка с борбите за избиране селище за околийски център на Рупчос⁵⁰, за Бачковския манастир⁵¹, откриването на околийското трикласно училище в Чепеларе⁵², за историята на Рупчос⁵³, Тъмраш⁵⁴ и селата Ситово⁵⁵, Хвойна⁵⁶, Павелско⁵⁷, Косово⁵⁸, Забърдо⁵⁹ и др. Съществуват и преписи на публикации във връзка с проучването му за Орфей и Дионисий⁶⁰. Познава и използва произведенията на изтъкнати историографи като Константин Иречек⁶¹, Захари Стоянов⁶² и Найден Геров⁶³. Упоритият изследовател прави преписи на оригинални османотурски документи⁶⁴ и летописни книги⁶⁵ със сведения за реквизицията на добитък от Южна България и църковно-просветната дейност в Рупчос.

Кореспонденцията на фондообразувателя е систематизирана в отделен раздел с два подраздела. И в двата са запазени малко на брой писма от и до краеведа от различни лица във връзка с проучванията му. От тях на първо място прозира

---

⁴³ Пак там, а. е. 12.

⁴⁴ Пак там, оп. 1, а. е. 108.

⁴⁵ Пак там, а. е. 107.

⁴⁶ Пак там, а. е. 113.

⁴⁷ Пак там, а. е. 114.

⁴⁸ Пак там, а. е. 116.

⁴⁹ Пак там, оп. 1, а. е. 112, 113, 115, 118 и оп. 2, а. е. 19.

⁵⁰ Пак там, оп. 1, а. е. 120.

⁵¹ Пак там, а. е. 122.

⁵² Пак там, а. е. 123.

⁵³ Пак там, а. е. 121.

⁵⁴ Пак там, а. е. 121.

⁵⁵ Пак там, а. е. 132.

⁵⁶ Пак там, оп. 1, а. е. 133 и оп. 2, а. е. 21.

⁵⁷ Пак там, оп. 1, а. е. 133.

⁵⁸ Пак там, а. е. 132.

⁵⁹ Пак там.

⁶⁰ Пак там, а. е. 134.

⁶¹ Пак там, а. е. 127.

⁶² Пак там, а. е. 129.

⁶³ Пак там, а. е. 131.

⁶⁴ Пак там, а. е. 130.

⁶⁵ Пак там, а. е. 125.

уважението, с което се отнасят към него сътрудниците му. Чрез писмата научаваме имената на неколцина от тях: Апостол Даскалов⁶⁶, Иван Чилов⁶⁷, Ангел Паскалев⁶⁸ и други. На второ място улавяме частица от методиката, по която краеведът е черпил и събирал своята информация. За всяко сведение той иска потвърждение и обширни данни. Всяко лято Никола Жалов се завръщал в родния си край и се посвещавал на делото на живота си, да проучи и популяризира историята му. Така през годините изгражда стройна мрежа от съмишленици и сътрудници. В писмо от краеведа до учителя Даскалов четем: „Ще бъда много щастлив и благодарен, ако ви е удобно да ми обадите, бихте ли ми се притекли на помощ, в името на нашата обич към Рупчос, да увековечим името на родния ни край и да оставим на поколението един спомен и дар, да знаят, че и Рупчос е бил нещо в своето близко и далечно минало“⁶⁹. Вероятно през останалото време на годината видният хвойненец води оживена кореспонденция с родопските си приятели. За съжаление, в Държавен архив – Смолян се съхранява много малка част от тези писма, които са ценни за обогатяване на архивното му наследство.

Печатните и изобразителни материали са в четвърти раздел по класификационната схема на фонда. Тук отново надделяват документите с краеведческа тематика, като брошурата „Упътване за събиране на собствени имена“⁷⁰, скица на Асенова крепост⁷¹ и фрагменти от вестници с публикации за Родопите⁷². Съхранена е и статия от изтъкнатия хвойненец за Еркюприя⁷³.

Снимковият материал във фонда е беден. В Инвентарен опис № 1 напълно липсва, а в Инвентарен опис № 2 има само три архивни единици. Една е портретната снимка на Никола Жалов⁷⁴, останалите са на негови родственици⁷⁵. Съхранена е и групова фотография на краеведа с негови близки⁷⁶. Всички снимки са фотокопия, а не оригинали.

Документи на лица, свързани с фондообразувателя, са в раздел пети. Това са: спомените на П. Семерджиев за свещ. Ной Ангелов от с. Орехово⁷⁷; спомени, монография, разказ и описание от Апостол Даскалов за миналото на селата Югово и Косово⁷⁸; тетрадки с бележки под надслов „Из миналото на Рупчос“, „Из миналото на с. Павелско“ и събрани родопски народни песни от Димитър Кръстанов⁷⁹; описание на Чепеларе от Ат. Ив. Найденов⁸⁰; османо-турски документи със съпроводителни бележки по тях от Илия Деков⁸¹ и други.

Последният шести раздел е най-бедният във фонда. Той съдържа само една архивна единица, която отразява служебната и обществена дейност на фондообразувателя. Имайки предвид интересната и богата биография на Никола Жалов е жалко, че в Смолянския държавен архив са запазени само разписка, удостоверение,

⁶⁶ Пак там, оп. 1, а. е. 137 и оп. 2, а. е. 23.

⁶⁷ Пак там, оп. 2, а. е. 23.

⁶⁸ Пак там, оп. 1, а. е. 137.

⁶⁹ Пак там, а. е. 137, л. 1.

⁷⁰ Пак там, оп. 2, а. е. 25.

⁷¹ Пак там, оп. 1, а. е. 141.

⁷² Пак там, а. е. 142.

⁷³ Пак там, а. е. 140.

⁷⁴ Пак там, оп. 2, а. е. 26.

⁷⁵ Пак там, а. е. 27.

⁷⁶ Пак там, а. е. 28.

⁷⁷ Пак там, оп. 1, а. е. 145.

⁷⁸ Пак там, а. е. 146-149.

⁷⁹ Пак там, а. е. 150, 151 и 153.

⁸⁰ Пак там, оп. 2, а. е. 29.

⁸¹ Пак там, а. е. 31.

протокол и акт за сдаване на длъжност⁸². Липсата на подобен род материали, не позволява да се направи едно пълно проучване за самия Никола Жалов. С дългогодишната си всеотдайна и ползотворна краеведческа дейност самият той е вече име в родопската историография и би бил предпочитана тема за изследване от младите специалисти.

Архивното наследство на Никола Жалов е богат източник на информация за не един местен краевед. Така изложената по-горе Класификационна схема, показва, че има още документи, които биха могли да се комплектуват и съхранят в личния фонд на този изтъкнат родопчанин.

---

⁸² Пак там, а. е. 32.